

O'ZBEK TILI MATNLARIDA SHAXS XUSUSIYATINI IFODALOVCHI VOSITALAR**Yusupova Gulyor**

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani
30-maktabning ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada O'zbek tilida shaxs xarakter-xususiyatini tasvirlashdagi ifoda vositalari haqida batafsil fikr-mulohazalar yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *O'zbek tili, ifoda vositalari, matn, nutq, tilshunoslik, ta'lim tizimi, metafora, metonimiya.*

Ma'lumki har qanday narsaning ajralmas qismi adabiy ish ular matnni noyob va alohida mualliflik huquqini yaratishga qodir. Adabiy tanqidda bunday vositalar troplar deb ataladi. Badiiy adabiyot asarlarga o'ziga xos uslub bag'ishlovchi turli nutqiy figuralarsiz mavjud bo'lolmaydi. Har qanday muallif, xoh shoir bo'lsin, xoh nosir bo'lsin, o'z ijodida ifodalamoqchi bo'lgan o'z fikrlari va his-tuyg'ularini etkazishga yordam beradigan troplardan doimo foydalanadi. Bu mualliflik huquqi matnlarining boshqa turlaridan farq qiluvchi ko'p sonli troplardir. Shunday qilib, keling, O'zbek tili matnlarida shaxs xususiyatini ifodalash vositalarining o'zi haqida batafsilroq gaplashaylik: bu nima, qanday turlari mavjud, ulardan qaysi biri ko'proq qo'llaniladi, ularning funktsiyalari va xususiyatlari qanday.

Keling, qanday yo'llar borligini bilib olaylik.

Yo'llar - bu matnni yanada ifodali va leksik jihatdan rang-barang qiladi. Bu vositalarning ko'p turlari mavjud: *metafora, metonimiya, personifikatsiya, giperbola, sinekdoxa, parselatsiya, litota, epitet, qiyoslash* va boshqalar. Keling, ushbu yo'llarni batafsilroq muhokama qilaylik. O'zbek tilida ular haqiqatan ham juda ko'p, shuning uchun ba'zi olimlar bir nechta ekspressiv vositalarni ajratib ko'rsatishga harakat qilishdi, ularning barchasi boshqalardan kelib chiqqan. Shunday qilib, bir qator tadqiqotlardan so'ng, "asosiy" yo'llar metafora va metonimiya ekanligi aniqlandi. Biroq, nutqni ifodalash vositalarining yagona tasnifi yo'q, chunki olimlar qolganlarning barchasi shakllangan bitta tropani aniqlay olmadilar.

Keling, yuqoridagi yo'llarning ma'nosini tushuntiramiz.

Metafora - yashirin taqqoslash, bunday nutq aylanmasi, "qanday", "bir xil", "bir narsaga o'xshash" va hokazo so'zlarning yordamisiz bir nechta ob'ektlarni bir-biri bilan solishtirishga yordam beradi.

Metonimiya - "tugunlik" tamoyiliga ko'ra bir so'zning boshqa so'z bilan almashtirilishi.

O'xshatish - jonsiz narsalarga insoniy fazilatlarining berilishi.

Giperbola - obyektning har qanday xususiyatlarini bo'rttirish.

Epithets - maxsus yo'llar. Adabiyotda ular juda muhim o'rin tutadi, chunki ular ob'ektning xususiyatlarini tavsiflaydi: hajmi, rangi. Agar biz jonli narsa haqida

gapiradigan bo'lsak, unda bu trope xarakterni, tashqi ko'rinishni aniqlashtirishi mumkin.

Posilkalar - bu taklifning kerakli qismiga asosiy taklifdan ajratish yo'li bilan e'tibor berish usullaridan biridir.

Endi siz qanday yo'llar va ular nima ekanligi haqida tasavvurga egasiz. Bu bilim siz uchun nafaqat tahlil qilish, balki mualliflik huquqi matnlarini yaratish uchun ham foydali bo'lishi mumkin. Troplarning ekspressiv funksiyasini yodda tutgan holda, siz o'zingizning ishingizning so'z boyligini g'alati burilishlar bilan osongina diversifikatsiya qilishingiz mumkin, bu uni individual va noyob qiladi.

Shunday qilib, qanday yo'llar borligini bilib, siz o'zingizning adabiy durdonalaringizni yaratishingiz mumkin, ular iloji boricha g'ayrioddiy va individual bo'lib chiqadi!

Tilning vizual va ifodali vositalari nafaqat ma'lumotni etkazish, balki fikrlarni yorqin, ishonchli etkazish imkonini beradi. Ekspressivlikning leksik vositalari O'zbek tilini hissiy va rang-barang qiladi. Ekspressiv stilistik vositalar tinglovchilarga yoki o'quvchilarga hissiy ta'sir qilish kerak bo'lganda qo'llaniladi. Maxsus til vositalaridan foydalanmasdan o'zingiz, mahsulotingiz, kompaniyangiz haqida taqdimot qilish mumkin emas.

So'z nutqning tasviriy ekspressivligining asosidir. Ko'pgina so'zlar ko'pincha nafaqat bevosita leksik ma'noda ishlatiladi. Odamlarning xususiyatlari odamning tashqi ko'rinishi yoki xatti-harakatining tavsifiga o'tkaziladi - ayiq kabi qo'rqqoq, quyon kabi qo'rqqoq. Ko'p ma'nolilik (ko'p ma'nolilik) – so'zning turli ma'noda qo'llanishi.

Omonimlar - O'zbek tilidagi bir xil tovushga ega bo'lgan, lekin ayni paytda boshqa semantik yukni ko'taradigan, nutqda tovush o'yinini yaratishga xizmat qiladigan so'zlar guruhi.

Omonimlarning turlari:

4. omograflar - so'zlar bir xil yoziladi, ular qo'yilgan stressga qarab ma'nosini o'zgartiradi (qulf - qulf);

5. omofonlar - yozilayotganda so'zlar bir yoki bir nechta harflarda farqlanadi, lekin quloq bilan bir xil tarzda qabul qilinadi (meva - sal);

6. omoformlar - bir xil ovozli, lekin ayni paytda nutqning turli qismlariga tegishli so'zlar (samolyotda uchish - sovuqni davolash).

So'z o'yinlari - nutqqa kulgili, satirik ma'no berish uchun ishlatiladi, ular istehzoga yaxshi xiyonat qiladilar. Ular so'zlarning tovush o'xshashligiga yoki ularning noaniqligiga asoslanadi.

Sinonimlar - bir xil tushunchani turli tomonlardan tavsiflaydi, turli xil ma'nolarga va stilistik rangga ega. Sinonimlarsiz jonli va majoziy iborani yaratish mumkin emas, nutq tavnologiya bilan to'yingan bo'ladi.

Sinonimlarning turlari:

• to'liq - ma'no jihatdan bir xil, bir xil vaziyatlarda qo'llaniladi;

• semantik (semantik) - so'zlarga teginish uchun mo'ljallangan (suhbat-suhbat);

- stilistik - bir xil ma'noga ega, lekin ayni paytda nutqning turli uslublariga (barmoq-barmoq) ishora qiladi;

- semantik va stilistik - turli xil ma'no soyasiga ega, nutqning turli uslublariga murojaat qiling (qilish - bungle);

- kontekstual (mualliflik) - shaxs yoki hodisani yanada rang-barang va ko'p qirrali tasvirlash uchun ishlatiladigan kontekstda qo'llaniladi.

Antonimlar - so'zlar qarama-qarshi leksik ma'noga ega, nutqning bir qismiga tegishli. Jonli va ifodali iboralarni yaratishga imkon beradi. O'zbek tilida majoziy ma'noda ishlatiladigan so'zlar. Ular nutq va ishlarda tasviriylikni, ekspressivlikni beradi, his-tuyg'ularni etkazish, rasmni jonli qayta yaratish uchun mo'ljallangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- ❖ Niyozmetova R. XX asr o'zbek adabiyotini o'qitish mazmunini belgilash masalalari. -T.: TDPU, 2000. -105 b.

- ❖ Niyozmetova R. Uzluksiz ta'lim tizimida o'zbek adabiyoti o'rganish metodikasi. -T.: Fan, 2007. -215 b.

- ❖ Rasulov A.R. Tanqid, talqin, baholash. -T.: Fan, 20 06. - 232 b.